

Michał Hejbudzki

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0003-0616-3938

Normatywne podstawy wprowadzenia do polskiego porządku prawnego koncepcji prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku

Wprowadzenie

Wachlarz koncepcji postrzegania kategorii pojęciowej praw podmiotowych kształtowany był na przestrzeni wieków jako wyraz ewolucji nauki prawa i ścierania się rozmaitych ideologii¹. Dominujący w polskiej doktrynie pogląd nawiązuje do pozytywistycznego ujęcia praw podmiotowych, co determinuje umiejscowienie ich źródła w normatywnych strukturach stanowionego prawa. Według klasycznej definicji prawo podmiotowe to wynikająca z danego stosunku prawnego sfera możliwości zachowania się w określony sposób, przyznana przez normę prawną w celu ochrony interesów podmiotu uprawnionego i przez tę normę zabezpieczona².

Wyzwania przeobrażającej się rzeczywistości, obfitującej w zmiany w otoczeniu prawnym, przemiany cywilizacyjne oraz nowe technologie, stymulują kreowanie nowych praw podmiotowych³. Jednym z doniosłych spo-

¹ Szerzej zob. K. Opalek, *Prawo podmiotowe*, Warszawa 1957, s. 68–212; M. Pyziak-Szafnicka, *Prawo podmiotowe*, [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. 1, Z. Radwański (red.), Warszawa 2007, s. 677–687; M. Błachut, *Pojęcie prawa podmiotowego we współczesnej liberalnej filozofii prawa*, RPEiS 2002, z. 1, s. 35–52.

² A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 128–129, *Mała encyklopedia prawa*, Z. Rybicki (red.), Warszawa 1980, s. 474–475; S. Szer, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967, s. 115, Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1999, s. 83–89; M. Nazar, *Określenie prawa podmiotowego*, [w:] *Zarys prawa cywilnego*, M. Nazar (red.), Lublin 2003, s. 86–87; A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1993, s. 153.

³ Przykładem jest wywiedzione w ostatnim czasie z art. 23 k.c. dobro osobiste pracownika w postaci prawa do odpoczynku, które należy uznać za źródło prawa podmiotowego, zob. wyrok SN z 21.06.2011 r., III PK 96/10, OSNP 2012, nr 15–16, poz. 189, w którym zostało stwierdzone: „Prawo pracownika do odpoczynku może być uznane za dobro osobiste, odrębne od zdrowia oraz prawa do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy.” Zgodnie zaś z wyrokiem Sądu Najwyższego z 19.01.2016 r., akt I PK 16/15, opubl. Lex nr 202048: „Nieudzielenie czasu wolnego od pracy do upływu obowiązującego pracownika okresu rozliczeniowego, w związku z wykonywaniem pracy

lecznie problemów jest postępujące zanieczyszczenie środowiska⁴, a zwłaszcza szczególnie uciążliwe dla normalnego funkcjonowania ludności cykliczne przekraczanie norm zanieczyszczenia powietrza⁵ oraz natężenia hałasu⁶. Oczywiście ewentualne prawo podmiotowe do życia w czystym i nieskażonym środowisku nie może być podniesione do rangi absolutu. Dynamiczny rozwój aglomeracji miejskich i ośrodków przemysłowych co do zasady jest społecznie akceptowanym zjawiskiem i do pewnego stopnia przynosi korzyści, których beneficjentami są szerokie kręgi odbiorców. Funkcjonowanie takich struktur cywilizacyjnych generuje pewne uciążliwości dla życia, które są naturalną konsekwencją i zasadniczo nie powinny stanowić podstawy do formułowania roszczeń. Ponadto już samo pojęcie czystego czy nieskażonego środowiska może być rozumiane wieloznacznie, zwłaszcza wobec braku legalnej definicji tego pojęcia. Wydaje się, że wykładnia omawianego terminu aktualnie pozostawiona jest judykaturze i doktrynie, powinna być także dokonywana racjonalnie i z uwzględnieniem konkretnego stanu faktycznego. Natomiast zagadnienie będące przedmiotem dalszych rozważań dotyczy tych sytuacji, w których poziom tolerancji wynikający z prawnie ustalonych norm

w godzinach ponadnormatywnych wskutek pełnionych dyżurów medycznych, stanowi wystarczającą podstawę do przyznania pracownikowi zadośćuczynienia pieniężnego tytułem naruszenia dóbr osobistych w postaci prawa do odpoczynku, na podstawie art. 11¹ k.p. oraz art. 23, art. 24 k.c. i art. 448 k.c.”

⁴ W sensie normatywnym rozumienie pojęcia „środowisko” wyjaśnia definicja legalna zawarta w art. 3 pkt 39 ustawy z 27.04.2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 799 ze zm.), zgodnie z którą środowisko to ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnia ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami oraz definicja zamieszczona w art. 2 pkt 8 ustawy z 18.12.2003 r. o ochronie roślin (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2138 ze zm.), w świetle której określenie środowisko oznacza wodę, powietrze, glebę, dziko żyjące gatunki fauny i flory oraz wszelkie inne powiązania z żywymi organizmami. Szerzej na temat pojęcia „środowisko” zob. B. Rakoczy, *Pojęcie środowiska w prawie polskim i prawie włoskim. Aspekty komparatystyczne*, „Studia Prawno-ustrojowe” 2017, nr 37, s. 26–29; B. Rakoczy, [w:] Z. Bukowski, B. Rakoczy, K. Czech, K. Karpus, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz do art. 3, Lex 2013*; M. Żak, *Komentarz do przepisów ustawy – Prawo ochrony środowiska, zmienionych ustawą z 24.02.2006 r. o zmianie ustawy – Prawo ochrony środowiska oraz niektórych innych ustaw (Dz.U.06.50.360), Komentarz do art. 3, Lex 2006*, J. Jendrońska, [w:] J. Jendrońska (red.), *Ustawa – Prawo ochrony środowiska. Komentarz do art. 3, Lex*.

⁵ Zob. m.in. rozporządzenie Ministra Środowiska z 26.01.2010 r. w sprawie wartości odniesienia dla niektórych substancji w powietrzu (Dz.U. z 2010 r. Nr 16, poz. 87); rozporządzenie z 24.08.2012 r. w sprawie poziomów niektórych substancji w powietrzu (Dz.U. z 2012 r., poz. 1031); M. Hejbudzki, *Publicznoprawne formy przeciwdziałania zjawisku tzw. uciążliwości odorowej wynikającej z działalności rolniczej opartej na produkcji trzody chlewnej w fermach wielkotorowowych*, „Acta Scientiarum Polonorum series Administratio Locorum” 2018, nr 4, s. 345–362.

⁶ Ochronie środowiska przed hałasem i wibracjami poświęcony jest tytuł II dział V ustawy prawo ochrony środowiska, oraz wydane na podstawie art. 113 tej ustawy przepisy wykonawcze, w tym rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia z 14.06.2007 r. w sprawie dopuszczalnych poziomów hałasu w środowisku (t.j. Dz.U. z 2014 r., poz. 112), do którego załącznik stanowią tabele dopuszczalnych poziomów hałasu w środowisku.

jest wyraźnie przekroczony, albo nie są ustanowione żadne normy, w związku z czym nie ma wyraźnego punktu odniesienia przy próbie dokonania ocen, np. w przypadku odorów⁷. Nadmierne zanieczyszczenie powietrza czy hałas mogą powodować u przeciętnego człowieka szereg dolegliwości, poczynając od tych wprost dotyczących zdrowia, jak depresja czy nerwica, po utrudnienia w życiu codziennym, jak konieczność znoszenia wibracji i drgań odczuwalnych w mieszkaniu, niemożność wietrzenia mieszkania, konieczność zatykania klatek wentylacyjnych, uszczelniania okien i drzwi wejściowych, a w skrajnych sytuacjach nawet potrzeba zakupu i używania oczyszczaczy powietrza, co z kolei pociąga za sobą zwiększone wydatki na prąd i wymianę filtrów, a także konieczność znoszenia hałasu wytwarzanego przez pracujące urządzenie oraz pękania ścian pod wpływem hałasu wytwarzanego na zewnątrz (np. przez działalność portów lotniczych), co w konsekwencji może doprowadzić do konieczności przeprowadzenia remontu pękających ścian. Konsekwencje mogą też dotyczyć życia rodzinnego, jak np. niemożność wychodzenia z rodziną na spacer czy uczestniczenia z dziećmi w zabawach w porze zimowej, a także uprawiania sportu na świeżym powietrzu. Nakreślona sytuacja może być akceptowana, gdy występuje sporadycznie, ale gdy przybiera formę permanentną, prowokuje do poszukiwania systemowych rozwiązań prawnych, w tym także na gruncie norm o charakterze cywilnoprawnym w oparciu o koncepcję praw podmiotowych. Na gruncie judykatury został wyrażony pogląd, że dopuszczenie do przekroczenia ustalonych norm hałasu w sposób oczywisty narusza prawo, a przez to legitymuje podmioty, których dobra zostały naruszone, do dochodzenia określonych prawem roszczeń⁸, zaś refleksję tę należy odnieść także do sytuacji, w której dochodzi do przekroczenia norm jakości powietrza.

⁷ Prace nad projektami ustaw o przeciwdziałaniu uciążliwości zapachowej oraz rozporządzeń trwają z różnym natężeniem od kilkunastu lat, szerzej zob. Pismo RPO z 27.10.2016 r. do Ministra Środowiska, znak: V.7203.5.2014.PM, (niepubl.), s. 1–14. W 2015 r. odstąpiono od zamiaru ustawowego uregulowania tej problematyki na rzecz stworzenia Kodeksu dobrych praktyk, który miał zalecać działania ograniczające tzw. uciążliwość odorową. Od 2016 r. w Ministerstwie Środowiska ponownie trwały prace legislacyjne w kierunku stworzenia kolejnego projektu ustawy, zob. M. Adamski, *Powstaje projekt ustawy o przeciwdziałaniu uciążliwości zapachowej*, „Rzeczpospolita” 5.01.2017 r. W ostatnim czasie na stronach Rządowego Centrum Legislacji pojawił się projekt z 28.03.2019 r. ustawy o minimalnej odległości dla planowanego przedsięwzięcia sektora rolnictwa, którego funkcjonowanie może wiązać się z ryzykiem powstawania uciążliwości zapachowej, zob. <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12321413/katalog/12579301#12579301>, dostęp: 6.04.2019 r. W świetle art. 2 pkt 1 projektu ustawy uciążliwość zapachowa jest definiowana jako stan dyskomfortu, subiektywnie odczuwanego przez człowieka w sferze fizycznej i psychicznej, spowodowany zapachem substancji występującej w powietrzu. Godzi się jednak zauważyć, że ewentualne wejście w życie projektowanych regulacji w niczym nie osłabi wywodów zawartych w niniejszym opracowaniu.

⁸ Wyrok SO w Warszawie z 17.12.2012 r., V Ca 2570/12, Lex nr 1871265.

W doktrynie prawa⁹ od dawna obecny jest pogląd, w myśl którego poza bogatym katalogiem instrumentów o charakterze administracyjnoprawnym i karnoprawnym ochronę środowiska można realizować również przy użyciu instytucji chroniących prawa podmiotowe. Dlatego przedstawione refleksje stały się impulsem do podjęcia rozważań nad coraz szerzej dyskutowanym zagadnieniem, które ogniskuje się wokół kwestii, czy obecnie obowiązujące w polskim porządku prawnym regulacje zawierają wystarczające podstawy, na bazie których możliwe jest wykreowanie uprawnień składających się na treść prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku w postaci roszczeń o zapłatę i o zaniechanie, czy może raczej istniejące normy prawne mają walor blankietowy i zawierają jedynie proklamację woli ustawodawcy co do zakresu i sposobu wprowadzenia w przyszłości na podstawie odrębnych przepisów takiego prawa podmiotowego.

Normatywne podstawy prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku

Poszukiwanie normatywnych podstaw prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku powinna poprzedzać konstatacja, że z oczywistych względów mogłoby ono dotyczyć tylko osób fizycznych. Pozostałe kategorie podmiotów prawa cywilnego nie są w stanie korzystać z zalet płynących z czystego środowiska, jak też doznawać ujemnych konsekwencji jego zanieczyszczeń w takim sensie, jak doznają tego osoby fizyczne. Oczywiście konstatacja ta nie czyni wyłomu w dotychczasowych ustaleniach doktryny prawa cywilnego, albowiem specyfika osób prawnych i tzw. ułomnych osób prawnych sprawia, że również wcześniej nie przysługiwały im niektóre prawa podmiotowe właściwe dla osób fizycznych, jak chociażby wynikające z małżeństwa czy władzy rodzicielskiej.

Implikacją akceptacji pozytywistycznej teorii praw podmiotowych jest refleksja, że aby dochodzone w procesie cywilnym żądanie zobowiązania konkretnego podmiotu do określonego zachowania oraz zasądzenia od niego świadczenia pieniężnego zasługiwało na uwzględnienie, to należy wykazać istnienie przepisu prawa będącego normatywną podstawą takich uprawnień. Jurydyczna natura potencjalnego prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku kieruje nurt poszukiwań na obszar regulacji instytucji dóbr osobistych wyznaczony przede wszystkim przez art. 23 i 24 k.c.¹⁰ Prze-

⁹ J.J. Skoczylas, *Odpowiedzialność cywilna za naruszenie obowiązku ochrony środowiska*, „Palestra” 1989, nr 11–12, s. 53 oraz bogata literatura przytoczona tam w przypisie nr 1.

¹⁰ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1025 ze zm.), dalej: k.c. Art. 23 k.c. stanowi, że dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność

pisy k.c. nie zawierają definicji dobra osobistego. Chociaż w art. 23 k.c. przytoczono jedynie przykładowo dobra za takie uznawane, dopuszczając istnienie i tworzenie innych jeszcze dóbr, to jednak praktyka nieograniczonego w zasadzie poszerzania katalogu dóbr osobistych z art. 23 k.c. nie może spotkać się z aprobatą, ponieważ prowadziłaby to do deprecjacji znaczenia dóbr osobistych oraz ich formalnoprawnej ochrony¹¹. Dlatego, precyzując użyte w art. 23 k.c. pojęcie dobra osobistego, wyłuszczone właściwości, jakie musi wykazywać określona wartość, aby mogła zyskać rangę dobra osobistego. Podkreśla się zatem, że dobra osobiste wynikają z tych wartości niemajątkowych, które są ściśle związane z człowiekiem, obejmując jego fizyczną i psychiczną integralność¹². Są to wartości immanentnie złączone z istotą człowieczeństwa oraz naturą człowieka, niezależne od jego woli, stałe, dające się skonkretyzować i zobiektywizować, albo będąc przejawem jego twórczej działalności, skupiają niepowtarzalną, pozwalającą na samorealizację indywidualność człowieka, jego godność oraz pozycję wśród innych ludzi¹³. Każde dobro osobiste skupia w sobie dwa elementy – chronioną wartość oraz prawo żądania od innych jej poszanowania¹⁴.

Dostrzeżenie związku pomiędzy ochroną środowiska człowieka a ochroną dóbr osobistych oznacza, że niezbędnym warunkiem istnienia prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku jest zakwalifikowanie czystego środowiska do katalogu dóbr osobistych. Praktyczny wymiar przywołanej kwestii przejawia się w tym, że przy rozstrzyganiu zasadności roszczeń wywodzonych z art. 24 k.c. należy przede wszystkim dokonać oceny, czy doszło do naruszenia konkretnego dobra osobistego, uwzględniając nie tylko sferę indywidualnych przeżyć poszkodowanego, ale biorąc pod uwagę przeciętną reakcję człowieka. Opierając się na obiektywnych kryteriach należy ustalić, czy wskutek działania sprawcy została naruszona sfera uczuciowa danej osoby związana z jej określonym dobrem osobistym. Dopiero ustalenie, że doszło do naruszenia dobra osobistego warunkuje możliwość rozważania kwestii odpowiedzialności sprawcy w świetle art. 24 k.c. Jednak kwalifikacja czystego

mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.

¹¹ Wyrok SA w Warszawie z 8.08.2017 r., I ACa 752/16, Lex nr 2402460.

¹² S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 78–79.

¹³ Zob. m.in. uchwała SN z 22.10.2010 r., III CZP 76/10, Lex nr 604152; wyrok SN z 6.05.2010 r., II CSK 640/09, OSNC-ZD 2011, nr, poz. 4; wyrok SA w Warszawie z 3.09.2013 r., I ACa 176/13, Lex nr 1363396; wyrok SA w Białymstoku z 12.01.2017 r., I ACa 676/16, Lex nr 2229137; wyrok SA w Białymstoku z 24.09.2014 r., I ACa 301/14, Lex nr 1526919; wyrok SA w Łodzi z 18.10.2013 r., I ACa 557/13, Lex nr 1394242, Z. Bidziński, J. Serda, *Cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych w praktyce sądowej*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, J. S. Piątowski (red.), Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1986, s. 7–12.

¹⁴ Uchwała SN z 19.11.2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz. 41.

środowiska jako dobra osobistego w powyżej przedstawionym rozumieniu nie jest oczywista i doprowadziła do polaryzacji poglądów¹⁵.

Pierwsza koncepcja opiera się na odmowie jurydycznej samodzielności dobra osobistego w postaci czystego środowiska. W konsekwencji prowadzi ona do rezygnacji z autonomicznego pojęcia prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku na rzecz wykorzystania wiązki praw podmiotowych czerpiących swoje umocowanie w już wykrystalizowanych dobrach osobistych. Neguje samoistny charakter prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku, wychodząc z założenia, że prowadziłyby to do zbędnego i niezasadnego rozczłonkowania już istniejących dóbr osobistych¹⁶.

W nurcie prezentowanej teorii pozostaje szereg judykatów¹⁷. Dla wykształcenia się w tym kierunku linii orzeczniczej zwłaszcza istotne znaczenie miało stanowisko Sądu Najwyższego, który zauważył, że prawo człowieka do nieskażonego środowiska biologicznego i do zaspokojenia uczuć estetycznych pięknem krajobrazu może być chronione środkami przewidzianymi w art. 24 k.c. tylko wtedy, gdy pogwałcenie tego prawa stanowi równocześnie naruszenie lub zagrożenie praw osobistych, których przedmiotem są dobra osobiste w rozumieniu art. 23 k.c. Sytuacja taka mogłaby powstać np. w razie zaśmiecenia ogródka pod oknem lub bezprawnego zasłonięcia widoku na park, gdyż wtedy doszłoby do naruszenia konkretnego prawa osobistego. Działanie to musiałyby zatem naruszać prawo podmiotowe, gdyż art. 24 k.c. wychodzi z konstrukcji praw osobistych jako praw podmiotowych i udziela ochrony dopiero wtedy, gdy naruszenie dobra osobistego jest jednocześnie naruszeniem prawa osobistego. Przy innej wykładni straciłoby ono człon tego przepisu uzależniający ochronę od bezprawności działania lub zaniechania, naruszających dobro osobiste. To, że przepisy k.c. nie podają definicji dobra osobistego i zawierają w tym zakresie jedynie przykładowe wyliczenie, nie może oznaczać intencji ustawodawcy do ochrony każdego uczucia ludzkiego. Dobro to musi być zatem ściśle skonkretyzowane i zindywidualizowane, a więc związane nierozzerwalnie z osobowością człowieka. Natomiast bezprawne działanie lub zaniechanie musi być nakierowane na naruszenie

¹⁵ Szczegółowo poglądy na ten temat prezentuje I. Wereśniak-Masri, *Prawo do czystego środowiska i prawo do czystego powietrza jako dobra osobiste*, „MoP” 2018, nr 17, s. 939–942.

¹⁶ W doktrynie prawa przedstawicielem tego nurtu jest m.in. M. Smółka-Korpala, *Ochrona dóbr osobistych w świetle ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska*, „NP” 1981, nr 3, s. 5; K. Piasecki, *Komentarz do art. 23, pkt 19*, [w:] *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Lex 2003; P. Księżak, *Komentarz do art. 23, pkt 119–120*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka (red.), Lex 2014; S. Kalus, *Komentarz do art. 23 Kodeksu cywilnego, pkt 34* [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1–125)*, M. Fras, M. Haldas (red.), Lex 2018; M. Woźniak, *Naruszenie dóbr osobistych halesem*, „PS” 2015, nr 6, s. 35. Natomiast nie zajmuje jednoznacznego stanowiska M. Pazdan, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Art. 1–449*¹⁰, K. Pietrzykowski (red.), Warszawa 2018, s. 135.

¹⁷ Zob. np. wyrok SA w Katowicach z 23.01.2014 r., V ACa 649/13, Lex nr 1439040; wyrok SR w Rybniku z 30.05.2018 r., II C 1259/15, Lex nr 2579727.

indywidualnego dobra. Nadto prawo do korzystania z piękna krajobrazu stanowi naturalne uprawnienie zbiorowości ludzkiej, jednakże w ujęciu abstrakcyjnym nie stanowi ono prawa podmiotowego¹⁸.

Implikacją prezentowanej koncepcji jest konkluzja odmawiająca normatywnej podstawy do kreowania *de lege lata* prawa podmiotowego do życia w czystym i nieskażonym środowisku. W rezultacie naruszenie prawa do życia w czystym środowisku należałoby postrzegać przez pryzmat godzenia w inne, zdefiniowane dobra osobiste. W konkretnych okolicznościach można by zatem traktować prawo do życia w czystym środowisku jako pochodną prawa do zdrowia¹⁹, prawa do ochrony życia prywatnego, prawa do poszanowania mieszkania, prawa do swobodnego przemieszczania się, prawa do spokoju psychicznego i odpoczynku itp. Zapobiegłoby to kreowaniu z jednego lub kilku dóbr osobistych jeszcze większej ich ilości, a więc mnożeniu niepotrzebnych bytów. W szczególności należy zauważyć, że zgodnie z prezentowanym w orzecznictwie stanowiskiem ww. prawa należy rozumieć szeroko, jak np. naruszenia prawa do poszanowania mieszkania nie dotyczą jedynie naruszeń materialnych lub fizycznych, takich jak najście mieszkania przez osobę nieuprawnioną, lecz również naruszeń o charakterze niematerialnym lub niefizycznym, takich jak hałas, zanieczyszczenia, wyziewy i inne ingerencje²⁰. Gdy naruszenia takie są poważne, mogą pozbawić daną osobę jej prawa do poszanowania mieszkania, skoro nie może ona z mieszkania korzy-

¹⁸ Wyrok SN z 10.07.1975 r., I CR 356/75, OSP 1976, nr 12, poz. 232; wyrok SN z 25.04.1985 r., IV CR 122/85, OSNC 1986, nr 6, poz. 98.

¹⁹ Godzi się przywołać stanowisko S. Rudnickiego, który na tle stanu faktycznego przedstawionego w wyroku SN z 25.04.1985 r., IV CR 122/85, OSPiKA 1987, nr 4, poz. 84, utożsamiał „możność korzystania z walorów nieskażonego środowiska naturalnego” z dobrem osobistym w postaci prawa do zdrowia, zob. S. Rudnicki, *Ochrona dóbr osobistych na podstawie art. 23 i 24 k.c. w orzecznictwie Sądu Najwyższego w latach 1985–1991*, „PS” 1992, nr 1, s. 31. Należy też zauważyć, że pojęcie zdrowia jest rozumiane szeroko, np. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) definiuje zdrowie w następujący sposób: „zdrowie to nie tylko całkowity brak choroby, czy kalectwa ale także stan pełnego fizycznego, umysłowego i społecznego dobrostanu (dobrego samopoczucia)”, zob. wyrok WSA w Krakowie z 30.06.2016 r., II SA/Kr 407/16, Lex nr 2085170.

²⁰ W orzecznictwie naruszenie nietykalności mieszkania wiązane jest przede wszystkim z ochroną tzw. miru domowego, zakłóceniem korzystania z pomieszczenia we wspólnie zajmowanym lokalu (orzeczenie SN z dnia 18.10.1967 r., II CZ 92/67, OSP 1968, poz. 208). Natomiast co do możliwości ochrony przed hałasem wytwarzanym w sąsiedztwie wielokrotnie wypowiedział się SN w swoich orzeczeniach (np. por. orz. SN z 24.2.1971 r., II CR 619/70, OSN 1971, nr 10, poz. 182; orz. SN z 20.10.1976 r., I CR 324/76, OSN 1977 r., nr 8, poz. 135. Z kolei „ciszę domową” jako dobro osobiste uznano w orz. SN z 25.4.1985 r., IV CR 122/85, OSN 1986, nr 6, poz. 98, zaś „spokój psychiczny” jako dobro osobiste zostało ujęte w orz. SN z 17.3.1988 r., I CR 64/88, OSP 1989, nr 2, poz. 35. Prawo do zachowania nietykalności mieszkania w rozumieniu art. 23 k.c. musi być pojmowane w aspekcie niematerialnym, jako prawo do ochrony przed bezprawnym wtargnięciem w sferę nie samej „substancji mieszkaniowej”, lecz w sferę określonego stanu psychicznego i emocjonalnego, jaki daje każdemu człowiekowi poczucie bezpiecznego i niezakłóconego posiadania własnego miejsca, w którym koncentruje swoje istotne sprawy życiowe i chroni swoją prywatność (por. wyrok SA w Gdańsku z 29.12.2000 r., I ACa 910/00, OSA 2002, nr 2, poz. 11.

stać²¹. Nietykalność mieszkania to również prawo do ochrony przed bezprawnym wtargnięciem w sferę określonego stanu psychicznego i emocjonalnego, jaki daje każdemu człowiekowi poczucie bezpiecznego i niezakłóconego posiadania własnego miejsca, w którym koncentruje swoje istotne sprawy życiowe i chroni swoją prywatność. Oznacza to, że dobro osobiste nietykalności mieszkania ma pojemny charakter i zawiera w sobie również prawo do ciszy i spokoju we własnym domu²². W ramach przytoczonego stanowiska podnoszony jest też argument, że w przypadku dobra osobistego w postaci środowiska naturalnego nie jest możliwe dokonanie indywidualizacji dobra. Ponadto nie ma sensu wyposażać każdego z osobna w roszczenia zakazowe względem przedsiębiorstw zatruwających środowisko i roszczenia o zadośćuczynienie, ponieważ zdrowie jednostki chronione jest jako dobro osobiste²³.

Biegunowo odmienny stosunek do omawianej kwestii prezentowany jest na gruncie koncepcji bezpośredniej, której podstawą jest uznanie czystego środowiska za dobro osobiste²⁴, czego konsekwencją jest przyznanie samodzielnego bytu jurydycznego prawu podmiotowemu do życia w czystym śro-

²¹ Wyrok SN z 30.09.2008 r., II CSK 169/08, Lex nr 465949; wyrok SN z 23.02.2001 r., II CKN 394/00, Lex nr 52630; wyrok SA w Warszawie z 13.04.2011, VI ACa 1310/10; Lex nr 852390.

²² Wyrok SO w Krakowie z 1.12.2016 r., I C 2230/15, Lex nr 2229586.

²³ T. Grzeszak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, „PS” 2018, nr 4, s. 26.

²⁴ Na gruncie doktryny prawa konstrukcja taka została dopuszczona, zob. m.in. S. Grzybow-ski, *Glosa do wyroku SN z dnia 10 lipca 1975 r.*, *I CR 356/75*, OSP 1976, nr 12, poz. 232, s. 540–542; A. Szpunar, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979, s. 153–154; G. Domański, M. Smólska, *Odpowiedzialność cywilna jednostek gospodarki uspołecznionej za dewastację środowiska w świetle orzecznictwa sądowego i arbitrażowego*, [w:] *Ochrona środowiska. Refleksje prawne, ekonomiczne i socjologiczne*, L. Lustacz (red.), Warszawa 1979, s. 157; W.J. Katner, *Prawo człowieka do korzystania z wartości środowiska to prawo obywatelskie czy także podmiotowe prawo cywilne?* „SPE” 1990, nr 45, s. 35–50; W. Radecki, *Cywilna actio popularis w ochronie środowiska naturalnego*, „Palestra” 1979, nr 11–12, s. 14; W. Radecki, *Żądanie wstrzymania działalności szkodliwej dla środowiska w prawie cywilnym*, „Palestra” 1983, nr 10, s. 10; J.J. Skoczylas, *Ochrona środowiska według przepisów o dobrach osobistych*, „NP” 1980, nr 7–8, s. 37; W. Radecki, *Ochrona środowiska naturalnego a ochrona dóbr osobistych*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, J. S. Piątowski (red.), Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1986, s. 251; Z. Bidziński, J. Serda, op. cit., s. 69; S. Dalka, *Glosa do wyroku SN z dnia 17 marca 1988 r.*, *IV CR 64/88*, PiP 1989, nr 5, s. 147; P. Mazur, *Prawo osobiste do korzystania z wartości środowiska naturalnego*, „PiP” 1999, z. 11, s. 60–61; B. Kordasiewicz, *Glosa do postanowienia SN z 20.07.1984 r.*, *II CR 5/84*, PiP 1988, nr 2, s. 143–144 („Tak więc głosowane postanowienie można uważać za pierwsze orzeczenie, w którym SN przyznaje istotnie prawa do korzystania z walorów nieskażonego środowiska jako podmiotowego prawa osobistego w rozumieniu art. 23 k.c.”), zaś w judykaturze istnienie takiego dobra osobistego potwierdził SN w postanowieniu z 20.07.1984 r., *II CR 5/84*, „PiP” 1988, z. 2, s. 142 (z uzasadnienia: „Przepisy prawa cywilnego udzielają ochrony prawom podmiotowym. Przed wejściem w życie ustawy z 31 I 1980 o ochronie i kształtowaniu środowiska, gdy dochodziło do naruszenia zarówno prawa podmiotowego jak i środowiska, przepisy prawa cywilnego udzielały ochrony nie tylko temu prawu, lecz także (niejako wtórnie) – środowisku”); A. Wojciszke, *Katalog dóbr osobistych w świetle przepisów Konstytucji i kodeksu cywilnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2000, t. VII, s. 668–669; I. Wereśniak-Masri, op. cit., s. 941 i 944.

dowisku²⁵. Prawo to bywa różnie określane, najczęściej jako prawo do życia w czystym środowisku, albo prawo do korzystania z czystego, nieskażonego środowiska lub prawo do korzystania z wartości środowiska naturalnego. O tożsamości ww. praw, pomimo stosowania do nich różnego nazewnictwa, świadczy wspólny mianownik, którym jest ochrona osoby fizycznej przed bezprawną ingerencją przybierającą postać działania lub zaniechania w jej środowisko przez inne podmioty prawa²⁶.

Normatywne zakotwiczenie tej koncepcji sięga jeszcze poprzedniego ustroju polityczno-prawnego. W tym zakresie należy przywołać art. 71 Konstytucji z 1952 r.²⁷, zgodnie z którym obywatele Rzeczypospolitej Polskiej mają prawo do korzystania z wartości środowiska naturalnego oraz obowiązek jego ochrony²⁸. Godzi się wskazać, że na tle tego przepisu Trybunał Konstytucyjny²⁹ stwierdził, że prawo do korzystania przez obywateli ze środowiska naturalnego, a Konstytucja ma tu niewątpliwie na myśli środowisko odpowiadające standardom środowiska odpowiedniej jakości i o zapewnionej równowadze ekologicznej, należy do podstawowych praw obywateli naszego kraju. W judykaturze wyrażono pogląd, że artykuł 71 Konstytucji i otwarty katalog dóbr osobistych w rozumieniu art. 23 k.c. dają podstawę do uznania za dobro osobiste korzystanie z wartości nieskażonego środowiska naturalnego, które chronić mają również przepisy ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska oraz że każdy obywatel PRL może – powołując się na art. 23 i 24 k.c. – wystąpić do sądu przeciwko jednostce organizacyjnej lub osobie fizycznej, której działanie powoduje zagrożenie lub naruszenie środowiska (m.in. przez hałasy, emisję zanieczyszczeń itp.), z żądaniem zaniechania takiego działania, usunięcia skutków naruszenia, a jeśli naruszenie dóbr osobistych było umyślne – także z żądaniem uiszczenia odpowiedniej sumy pieniężnej na rzecz PCK na podstawie art. 448 k.c.³⁰

Wydaje się, że obecnie można przyjąć pogląd, że na bazie prezentowanej koncepcji w judykaturze doszło do wyodrębnienia się nowego nurtu wykładni

²⁵ Realizację prawa do nieskażonego środowiska biologicznego i do zaspokojenia uczuć estetycznych pięknem przyrody na drodze cywilnoprawnej potwierdził SN w wyroku z 23.02.2001, II CKN 394/00, Lex nr 52630, chociaż w tej konkretnej sprawie rozstrzygnięcie zapadło w oparciu o naruszenie dóbr osobistych w postaci zdrowia i prawa do spokojnego mieszkania.

²⁶ Pochodną koncepcji samoistnego charakteru prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku jest zagadnienie, czy istnieje jednolite prawo podmiotowe do korzystania ze środowiska jako całości, czy można mówić tylko o prawach podmiotowych względem poszczególnych elementów środowiska sklasyfikowanych jako dobra osobiste i rzeczy. Rozważania w tym zakresie wykraczają jednak poza ramy tematyczne niniejszego opracowania, dlatego szerzej zob. J.J. Skoczyła, *Odpowiedzialność cywilna na podstawie ustawy – Prawo ochrony środowiska*, „PS” 2003, nr, 4, s. 64, który opowiada się za drugim z przedstawionych wariantów.

²⁷ T.j. Dz.U. z 1976 r., poz. 7, nr 36.

²⁸ Przepis ten został dodany do Konstytucji w 1976 r.

²⁹ Orzeczenie TK z 17.12.1991 r., U 2/91, OTK 1991, nr 1, poz. 10.

³⁰ Zob. wyrok SN z 17.03.1988 r., IV CR 64/88, Lex nr 5259; S. Dalka, op. cit., s. 146–149.

art. 23 k.c., zgodnie z którym prawo do korzystania z wartości środowiska naturalnego³¹, czy też prawo do życia w nieskażonym środowisku³² spełnia przesłanki stawiane dobru osobistemu i może być za takie uznane. Niemniej podkreśla się, że przy ocenie, czy nastąpiło naruszenie takiego dobra osobistego należy uwzględnić nie tylko sferę indywidualnych przeżyć osoby fizycznej, ale trzeba wziąć pod uwagę przeciętną reakcję człowieka. Opierając się na obiektywnych kryteriach należy ustalić, czy skutek działania określonego sprawcy została naruszona sfera uczuciowa danej osoby, związana z jej określonym dobrem osobistym. Nie należy przy tym uprzywilejowywać osób, które charakteryzuje nadmierna wrażliwość. Tytułem przykładu można podać, że przy ocenie, czy hałas wytwarzany przez przelatujące nad posesją samoloty narusza wskazane dobra konkretnej osoby fizycznej należy wziąć pod uwagę przede wszystkim to, czy zostają przekroczone dopuszczalne normy hałasu³³.

Teza o autonomicznym charakterze prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku w naturalny sposób kieruje strumień rozważań na płaszczyznę regulacji rangi konstytucyjnej. Obowiązująca Konstytucja³⁴ zawiera szereg przepisów odnoszących się w różnym stopniu do rzeczowej materii. Dokonując pewnego uogólnienia można je podzielić na dwie grupy. Pierwszą z nich tworzą normy adresowane do organów Państwa, np. art. 2³⁵, art. 5³⁶, art. 31 ust. 3³⁷, art. 68 ust. 1³⁸ i art. 74 ust. 1–4 Konstytucji³⁹. Druga grupa przepisów adresowana jest do obywateli, np. art. 86 Konstytucji⁴⁰. Mimo że ochrona środowiska jest wartością podniesioną do rangi konstytucyjnej, to niedosyt wywołuje brak normy, która wprost byłaby źródłem wywiedzenia

³¹ Wyrok SA w Warszawie z 10.06.2014 r., VI ACa 1446/13, Lex nr 1540954.

³² Wyrok SO w Warszawie z 17.12.2012 r., V Ca 2570/12, Lex nr 1871265.

³³ Wyrok SA w Warszawie z 10.06.2014 r., VI ACa 1446/13, Lex nr 1540954.

³⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.

³⁵ Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej. Zob. B. Rakoczy, [w:] Z. Bukowski, K. Czech, K. Karpus, B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 17–19.

³⁶ Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

³⁷ Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

³⁸ Każdy ma prawo do ochrony zdrowia.

³⁹ Władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne społeczeństwu i przyszłym pokoleniom. Ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych. Każdy ma prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska.

⁴⁰ Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie.

prawa do czystego środowiska⁴¹. Niemniej jednak trudno przyjąć, aby zamiarem ustrojodawcy był regres polegający na ograniczeniu praw podmiotowych wobec tych, które już zostały przyznane przez Konstytucję z 1952 r.⁴², a zatem w okresie o zupełnie odmiennym podejściu do podstawowych praw i wolności jednostki. Zgodnie z zasadami prawidłowej legislacji, mającymi swe źródło w art. 2 Konstytucji, w systemie prawnym nie powinno być jedynie proklamacji przyszłych praw. Dlatego wydaje się, że prawo podmiotowe do życia w czystym środowisku można wyinterpretować z art. 74 ust. 2 Konstytucji, skoro bowiem ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych, to rezultatem realizacji tego obowiązku powinno być czyste środowisko⁴³. Dodatkowo konkretyzacja ww. regulacji konstytucyjnych nastąpiła w art. 4 ustawy o ochronie środowiska, zgodnie z którym powszechne korzystanie ze środowiska przysługuje z mocy ustawy każdemu i obejmuje korzystanie ze środowiska, bez użycia instalacji, w celu zaspokojenia potrzeb osobistych oraz gospodarstwa domowego, w tym wypoczynku oraz uprawiania sportu.

Samodzielny byt jurydyczny prawa podmiotowego do czystego środowiska zdają się potwierdzać również regulacje prawa międzynarodowego. Początki koncepcji prawa podmiotowego do środowiska sięgają jeszcze lat 60. XX w.⁴⁴, chociaż wzmożone zainteresowanie zagadnieniem prawa człowieka do środowiska daje się wyraźnie zaobserwować od lat 70. XX w.⁴⁵, czego wyrazem była przyjęta 16 czerwca 1972 r. w Sztokholmie Deklaracja Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie naturalnego środowiska człowieka⁴⁶. Już w pierwszej zasadzie Deklaracja przyznawała każdemu człowiekowi podstawowe prawo do wolności, równości i odpowiednich warunków życia w takim środowisku, które pozwalałoby na przyzwoite życie w dobrobycie, zaś całość jej treści prowadzi do wniosku o uznaniu prawa do czystego,

⁴¹ W doktrynie prawa zwrócono uwagę na brak w Konstytucji prawa podmiotowego do korzystania z walorów i wartości środowiska, zob. R. Paczuski, *Zagadnienie prawa człowieka i obywatela do korzystania z walorów środowiska oraz obowiązku jego ochrony w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.*, [w:] *Księga jubileuszowa Profesora Stanisława Jędrzejewskiego*, Toruń 2009, s. 374–375 i 381.

⁴² P. Mazur, op. cit., s. 53.

⁴³ M. Walas, głos w dyskusji podczas II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Odpowiedzialność za środowisko”, 4–5.04.2019 r., UWM w Olsztynie.

⁴⁴ Chodzi m.in. o paryską Konferencję UNESCO z 4–9.09.1968 r., Raport Sekretarza Generalnego ONZ U. Thanta „Człowiek i jego środowisko” z 26.05.1969 r., Deklarację o Społecznym Postępie i Rozwoju z 11.12.1969 r., szerzej zob. W. Radecki, *Cywilna actio...*, op. cit., s. 3.

⁴⁵ A. Mancewicz, *Ochrona środowiska naturalnego prawem człowieka? Prawo do czystego środowiska w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, cz. I*, „Miesięcznik Szczęśliwych Środowisk Prawniczych *In Gremio*” 2007, nr 9, s. 16.

⁴⁶ K. Kocot, K. Wolfke (red.), *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1976, s. 581–588; J. Ciechanowicz-McLean, *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2001, s. 22–23.

zdrowego środowiska za podmiotowe prawo człowieka⁴⁷. W kolejnych istotnych aktach prawnych⁴⁸ o zasięgu globalnym główny nacisk położony był na proceduralne aspekty realizacji prawa człowieka do środowiska⁴⁹. Natomiast materialnoprawne regulacje dotyczące prawa do życia w odpowiednich warunkach środowiskowych wyrażają konwencje regionalne. Przytoczyć tu należy art. 11 ust. 1 Protokołu dodatkowego z San Salvador do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka, dotyczącego praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z 17 listopada 1988 r., zgodnie z którym każdy ma prawo do życia w zdrowym środowisku naturalnym⁵⁰ oraz art. 24 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z Nairobi z dnia 27 czerwca 1981 r., w świetle którego wszystkie ludy mają prawo do ogólnie zadowalającego, sprzyjającego ich rozwojowi środowiska naturalnego⁵¹.

Na tle przytoczonych regulacji *prima facie* pewien niedosyt może budzić tekst Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 4 listopada 1950 r.⁵², albowiem pomimo skali rozwoju cywilizacyjnego nie przyznaje *expressis verbis* prawa do życia w czystym środowisku. Prawo do środowiska wprawdzie jest zaliczane do praw człowieka, ale dopiero trzeciej generacji⁵³. Z punktu widzenia analizowanego w tym opracowaniu zagadnienia nie może umknąć fakt, że w przeszłości były podejmowane próby wprowadzenia regulacji przewidujących wprost prawo do czystego środowiska. Na uwagę w tym względzie zasługują zwłaszcza dwa dokumenty. Pierwszym z nich jest Zalecenie 1130 (1990) dotyczące sformułowania europejskiej karty i europejskiej konwencji w sprawie ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju⁵⁴, które w pkt 6 stanowi, że każdy człowiek ma podstawowe prawo do środowiska i warunków życia sprzyjających jego zdrowiu, dobrobytowi i pełnemu rozwojowi osobowości ludzkiej. Natomiast drugim dokumentem jest Zalecenie 1431 (1999) dotyczące przyszłych działań Rady Europy w dziedzinie ochrony środowiska, które w pkt. 11. 2 pkt b

⁴⁷ B. Kunicka-Michalska, *Spółeczność międzynarodowa wobec ochrony prawnej środowiska*, s. 73 i n., B. Banaszak, *Prawa człowieka a ochrona środowiska*, [w:] *Ekologia społeczna i współpraca międzynarodowa*, B. Kunicka-Michalska (red.), Warszawa 1992, s. 89 i n.

⁴⁸ Deklaracja z Rio de Janeiro z 1992 r. oraz Konwencja sporządzona w Aarhus (Dania) z 25.06.1998 r. o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska.

⁴⁹ Zob. szerzej A. Mancewicz, op. cit., s. 16.

⁵⁰ *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, t. 2, (red.) M. Zubik, Warszawa 2008, s. 116.

⁵¹ *Ibidem*, s. 127.

⁵² Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm., dalej: EKPCz.

⁵³ B. Rakoczy, [w:] *Leksykon ochrony środowiska*, J. Ciechanowicz-McLean (red.), Warszawa 2009, s. 274–275.

⁵⁴ Recommendation 1130 (1990) Formulation of a European charter and a European convention on environmental protection and sustainable development, <http://assembly.coe.int/nw/xml/ XRref/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15164&lang=en>, (data dostępu: 23.03.2019 r.)

zalecało zbadanie wykonalności opracowania poprawki lub dodatkowego protokołu do EKPCz w sprawie prawa jednostek do zdrowego i rentownego środowiska⁵⁵. Ponieważ dotychczasowe prace w tym kierunku nie wyszły poza fazę projektowania, normatywną pustkę zaczęło wypełniać oparte o art. 8 EKPCz⁵⁶ orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁵⁷, w myśl zasady, że EKPCz jest „żywym instrumentem”, który „musi być interpretowany z uwzględnieniem dzisiejszych warunków”⁵⁸.

Przy rozważaniach kwestii samodzielności prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku nie powinno umknąć, że konstruowanie tego prawa bez nakreślenia kontekstu sytuacyjnego niejednokrotnie może *prima facie* prowadzić do postrzegania go jako abstrakcyjnego i nie do końca uzasadnionego. Umiejscowienie tego prawa w otoczeniu innych praw, takich jak prawo do zdrowia, prawo do ochrony życia prywatnego i mieszkania, prawo do swobodnego przemieszczania się, prawo do spokoju psychicznego i odpoczynku, powoduje, że wpisuje się ono w wiązkę uprawnień słusznie ocenianych jako racjonalne i zasadne. Jednocześnie bliski związek z wymienionymi prawami osobistymi czyni aktualnym pytanie o ich wzajemne relacje. Wydaje się, że bardzo często pomiędzy prawem do życia w czystym środowisku

⁵⁵ Recommendation 1431 (1999) Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection, <http://semantic-pace.net/tools/pdf.aspx?doc=aHR0cDovL2Fzc2VtYmx5LmNvZS5pbmQvbnceG1sL1hSZWYvWDJILURXLWV4dHluYXNwP2ZpbGVpZD0xNjczMSZsYW5nPUVO&xsl=aHR0cDovL3NlbWFudGljcGFfZS5uZXQvWHNsdc9QZGYvWFJlZi1XRc1BVC1YTUwyUERGLnhzbA==&xsltparams=ZmlsZWlkPTE2NzIxMjMx>, (data dostępu: 23.03.2019 r.)

⁵⁶ W szczególności na uwagę zasługuje orzeczenie Hamer przeciwko Belgii (skarga nr 21861/03), gdzie Trybunał stwierdził po raz pierwszy, że środowisko – nie będąc explicite chronione przez Konwencję – jest wartością samą w sobie, leżącą w interesie zarówno społeczeństwa jak i władz publicznych. zob. Sprawy dotyczące ochrony środowiska w orzecznictwie Trybunału, zob. https://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjWhdSHhrThAhVM_CoKHWlvAgMQFjAAegQIBBAC&url=https%3A%2F%2Fbip.ms.gov.pl%2Fp1%2Fprawa-czlowieka%2Furopejski-trybunal-praw-czlowieka%2Fopracowania-i-analzy-standardy-w-zakresie-ochrony-praw-czlowieka%2Fwybrane-zestawienia-tematyczne-orzecznictwa-etpcz%2Fdownload%2C2173%2C10.html&usg=AOvVaw2nYXjKSj9g56XJZLA7s9u6, (data dostępu: 3.04.2019 r.)

⁵⁷ Wyrok ETPCz z 3.07.2012 r., Martinez Martinez i Pino Manzano przeciwko Hiszpanii, 616154/08; wyrok ETPCz z 16.11.2004 r. (4143/02 Moreno Gomez v. Hiszpania). Bardzo szeroko w tym przedmiocie zob. B. Gronowska, *O prawie do środowiska w systemie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – refleksje na tle najnowszego orzecznictwa Strasburskiego*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2014, nr 1, s. 187–188 oraz A. Mancewicz, op. cit., s. 17–18.

⁵⁸ Zob. m.in. wyroki z: 25 kwietnia 1978 r. w sprawie Tyrer przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 5856/72 § 31, 7 czerwca 2001 r. (Wielka Izba) w sprawie Kress v. Francja, skarga nr 39594/98, § 70; 12 lipca 2001 r. (Wielka Izba) w sprawie Ferrazzini v. Włochy, skarga nr 44759/98, § 26; 8 lipca 2004 r. (Wielka Izba) w sprawie Vo v. Francja, skarga nr 53924/00, § 82; 10 listopada 2005 r. (Wielka Izba) w sprawie Leyla Şahin v. Turcja, skarga nr 44774/98, § 136; 10 lutego 2009 r. (Wielka Izba) w sprawie Sergey Zolotukhin v. Rosja, skarga nr 14939/03, § 80, a także P. Łącki, *Uzasadnienie dynamicznej wykładni Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – pytania krytyczne*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 2, s. 7 i n.

a pozostałymi wymienionymi prawami, choć niekoniecznie występującymi jednocześnie, może zachodzić stosunek krzyżowania się. Niejednokrotnie bowiem naruszenie prawa do życia w czystym środowisku będzie jednocześnie wyczerpywało znamiona naruszenia innych praw, jak np. do zdrowia, do swobodnego przemieszczania się czy do spokoju psychicznego. Przy takiej korelacji powinna zadziałać reguła, zgodnie z którą dobro osobiste lepiej scharakteryzowane i bardziej sprecyzowane powinno wyprzedzić dobro o wymiarze ogólniejszym. Przykładowo prawo do zdrowia w ewidentnie stwierdzonych przekroczeniach dopuszczalnych norm, ponad wszelką wątpliwość szkodzących zdrowiu, z reguły uczyni bezprzedmiotowym dodatkowe powoływanie się na prawo do życia w czystym środowisku. Oczywiście analogiczne zastosowanie w takich przypadkach występującej na płaszczyźnie normalnej reguły *lex specialis derogat legi generali* nie może prowadzić do automatyzmu oderwanego od niepowtarzalnych okoliczności poszczególnych stanów faktycznych. Jednakże trzeba pamiętać, że w wielu przypadkach wykazanie w procesie sądowym wszystkich elementów niezbędnych do udowodnienia roszczenia będzie zadaniem niezwykle utrudnionym. Tytułem przykładu można odwołać się do uciążliwości zapachowych. Mianowicie powodowi często niełatwo będzie udowodnić szkodliwy wpływ intensywnego smrodu na zdrowie fizyczne czy inne jego dobra osobiste. Poza tym wykazanie szkodliwego wpływu np. smogu na indywidualnego człowieka może być problematyczne, ponieważ często opierać się będzie jedynie na prawdopodobieństwie zachorowania w bliżej nieokreślonej przyszłości. Co więcej, czasem w chwili toczącego się postępowania szkoda na zdrowiu jeszcze nie nastąpi, albowiem negatywne oddziaływanie czy to na sferę fizyczną, czy psychiczną zwykle jest rozłożone na dłuższy okres. Zatem zwłaszcza w tych sytuacjach doskonale może się sprawdzić konstrukcja podmiotowego prawa do życia w czystym środowisku. Nierzadko będzie ona rekompensowała niedogodności związane np. z przeprowadzką w inne, mniej zanieczyszczone, części kraju, co z reguły czyniłoby bezprzedmiotowym dochodzenie roszczeń wywodzonych z innych praw podmiotowych. Podsumowując ten wątek rozważań należy stwierdzić, że ewentualna konkurencja prawa do życia w czystym środowisku z prawami wywodzonymi z innych wymienionych wyżej dóbr osobistych nierzadko będzie miała charakter pozorny. Natomiast przyjęcie koncepcji samodzielnego bytu jurydycznego prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku pozwoli na realizację roszczeń w szczególności w tych wszystkich sytuacjach, w których pozostałe prawa podmiotowe mogą okazać się niewystarczające do ochrony prawnej.

Nie sposób też pominąć okoliczności, że teza o autonomicznym charakterze prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku niekoniecznie musi spowodować lawinowy wzrost spraw sądowych. Jak już wspomniano, dobro osobiste w postaci czystego środowiska nie jest absolutem i nie może być

oceniane w oderwaniu od pozostałych elementów życia społecznego, w szczególności z pominięciem obowiązujących norm zanieczyszczenia, kontekstu ekonomicznego, gospodarczego i politycznego. Wyważenie stosowanych proporcji i przyjęcie określonej hierarchii wartości będzie rzeczą sądu rozstrzygającego o konkretnych żądaniach powoda. W zasygnalizowanym aspekcie ważną rolę może odegrać konstrukcja nadużycia prawa podmiotowego znajdująca normatywne oparcie w art. 5 k.c. Jej zastosowanie pozwoli na oddalenie powództw, których celem nie będzie poszukiwanie rzeczywistej ochrony prawnej, lecz próba wykorzystywania koncepcji prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku do niesprawiedliwego uzyskania korzyści majątkowych.

Podsumowanie

Powyższe rozważania są związane z procesem ewolucyjnego rozszerzania się zakresu przedmiotowego dóbr osobistych⁵⁹, a w ślad za nimi rozwoju praw podmiotowych. Zagadnienie wywodzenia podstaw jurydycznych prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku na bazie obecnie obowiązujących regulacji prawnych wciąż jeszcze wymyka się spod jednoznacznej oceny. Istnienie takiego prawa warunkowane jest założeniem, że czyste środowisko posiada walory dobra osobistego w rozumieniu art. 23 k.c., a skoro tak, to jest źródłem tworzenia i zakresu tego prawa podmiotowego. Art. 23 k.c. zawiera normę prawną, z której wynikają określone uprawnienia składające się na treść prawa podmiotowego w postaci roszczenia. Roszczenie definiowane jest jako jedna z postaci prawa podmiotowego, polegającego na możliwości domagania się od konkretnej osoby oznaczonego zachowania się. Występuje ono wtedy, gdy z jednej strony istnieje uprawnienie skonkretyzowane pod względem treści i podmiotu, a z drugiej strony jest mu bezpośrednio przyporządkowany obowiązek innego określonego podmiotu. Przyznanie roszczenia przez ustawodawcę nie musi być wyrażone w przepisie *expressis verbis*, konieczne jest jednak określenie zasadniczych elementów niezbędnych do skonstruowania roszczenia⁶⁰. Należy przyjąć, że art. 23 k.c. w dostateczny sposób określa treść analizowanego prawa podmiotowego w postaci roszczenia o zadośćuczynienie i o zaniechanie naruszeń. Jest to przysługujące osobom fizycznym prawo podmiotowe o charakterze bezwzględny, niemajątkowym, niezbywalnym i niedziedzicznym. Koncepcja rozumianego

⁵⁹ J. Kozłowski, *Rozwój zakresu przedmiotowego ochrony dóbr osobistych w świetle społecznych wyzwań XXI wieku*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2018, nr 24, s. 61.

⁶⁰ Wyrok SN z 6.09.2012 r., I CSK 96/12, Lex nr 1231458; wyrok SN z 2012.2012 r., III CZP 94/12, OSNC 2013, nr 7–8, poz. 85.

w ten sposób prawa podmiotowego do życia w czystym środowisku stopniowo, ale konsekwentnie i coraz silniej toruje sobie drogę w doktrynie prawa i judykaturze. Stanowi ona rozwiązanie niepozbawione zalet, ponieważ nawiązując do pewnej wrażliwości aksjologicznej⁶¹, pozwala otoczyć ochroną cywilnoprawną obszary dotychczas niedostatecznie chronione oraz poszerza swobodę sądom, zapewniając im elastyczność w ocenie poszczególnych, podanych pod rozstrzygnięcie przypadków. Nadto prawo podmiotowe do życia w czystym środowisku wspiera stosowanie innych instrumentów prawnych, w tym o charakterze administracyjnoprawnym i karnoprawnym, uzupełnia dotychczas istniejące rozwiązania systemowe, jak również znakomicie wpisuje się w politykę ochrony środowiska.

Wykaz literatury

- Adamski M., *Powstaje projekt ustawy o przeciwdziałaniu uciążliwości zapachowej*, "Rzeczpospolita" 5.01.2017 r.
- Banaszak B., *Prawa człowieka a ochrona środowiska*, [w:] *Ekologia społeczna i współpraca międzynarodowa*, B. Kunicka-Michalska (red.), Warszawa 1992.
- Bidziński Z., Serda J., *Cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych w praktyce sądowej*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, J. S. Piątowski (red.), Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1986.
- Blachut M., *Pojęcie prawa podmiotowego we współczesnej liberalnej filozofii prawa*, RPEiS 2002, z. 1.
- Ciechanowicz-McLean J., *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2001.
- Kunicka-Michalska B., *Spółczesność międzynarodowa wobec ochrony prawnej środowiska*, [w:] *Ekologia społeczna i współpraca międzynarodowa*, B. Kunicka-Michalska (red.), Warszawa 1992.
- Dalka S., *Glosa do wyroku SN z dnia 17 marca 1988 r., IV CR 64/88*, „PiP” 1989, nr 5.
- Domanski G., Smólska M., *Odpowiedzialność cywilna jednostek gospodarki uspołecznionej za dewastację środowiska w świetle orzecznictwa sądowego i arbitrażowego*, [w:] *Ochrona środowiska. Refleksje prawne, ekonomiczne i socjologiczne*, L. Łustacz (red.), Warszawa 1979.
- Gronowska B., *O prawie do środowiska w systemie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – refleksje na tle najnowszego orzecznictwa Strasburskiego*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2014, nr 1.
- Grzeszak T., *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, PS 2018, nr 4.
- Grzybowski S., *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957.
- Grzybowski S., *Glosa do wyroku SN z dnia 10 lipca 1975 r., I CR 356/75*, OSP 1976, nr 12, poz. 232.
- Hejbudzki M., *Publicznoprawne formy przeciwdziałania zjawisku tzw. uciążliwości odorowej wynikającej z działalności rolniczej opartej na produkcji trzody chlewnej*

⁶¹ Szerzej zob. J. Wróblewski, *Aksjologiczne uwarunkowania tworzenia prawa*, [w:] *Zasady tworzenia prawa*, Warszawa 1989, s. 89–92.

- w fermach wielkotowarowy, „Acta Scientiarum Polonorum series Administratio Locorum” 2018, nr 4.
- Jendrośka J., [w:] J. Jendrośka (red.), *Ustawa – Prawo ochrony środowiska. Komentarz do art. 3*, Lex.
- Kalus S., *Komentarz do art. 23 Kodeksu cywilnego, pkt 34* [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1–125)*, M. Fras, M. Habdas (red.), Lex 2018.
- Katner W. J., *Prawo człowieka do korzystania z wartości środowiska to prawo obywatelskie czy także podmiotowe prawo cywilne?* „SPE” 1990, nr 45.
- Kocot K., Wolfke K. (red.), *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1976.
- Kordasiewicz B., *Glosa do postanowienia SN z 20.07.1984 r., II CR 5/84*, „PiP” 1988, nr 2.
- Kozłowski J., *Rozwój zakresu przedmiotowego ochrony dóbr osobistych w świetle społecznych wyzwań XXI wieku*, „Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne” 2018, nr 24.
- Księżak P., *Komentarz do art. 23, pkt 119–120*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka (red.), Lex 2014.
- Łącki P., *Uzasadnienie dynamicznej wykładni Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności – pytania krytyczne*, „Przegląd Sejmowy” 2017, nr 2.
- Mancewicz A., *Ochrona środowiska naturalnego prawem człowieka? Prawo do czystego środowiska w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, cz. I*, „Miesięcznik Szczecińskich Środowisk Prawniczych In Gremio” 2007, nr 9.
- Mazur P., *Prawo osobiste do korzystania z wartości środowiska naturalnego*, „PiP” 1999, z. 11.
- Nazar M., *Określenie prawa podmiotowego*, [w:] *Zarys prawa cywilnego*, M. Nazar (red.), Lublin 2003.
- Opalek K., *Prawo podmiotowe*, Warszawa 1957.
- Paczuski R., *Zagadnienie prawa człowieka i obywatela do korzystania z walorów środowiska oraz obowiązku jego ochrony w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.*, [w:] *Księga jubileuszowa Profesora Stanisława Jędrzejewskiego*, Toruń 2009.
- Pazdan M., [w:], *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Art. 1–449*, K. Pietrzykowski (red.), Warszawa 2018.
- Piasecki K., *Komentarz do art. 23, pkt 19*, [w:] *Kodeks cywilny. Księga pierwsza. Część ogólna. Komentarz*, Lex 2003.
- Pyziak-Szafnicka M., *Prawo podmiotowe*, [w:] *System Prawa Prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. 1, Z. Radwański (red.), Warszawa 2007.
- Radecki W., *Cywilna actio popularis w ochronie środowiska naturalnego*, „Palestra” 1979, nr 11–12.
- Radecki W., *Żądanie wstrzymania działalności szkodliwej dla środowiska w prawie cywilnym*, „Palestra” 1983.
- Radecki W., *Ochrona środowiska naturalnego a ochrona dóbr osobistych*, [w:] *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, J. S. Piątownski (red.), Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1986.
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1999.
- Rakoczy B., [w:] *Leksykon ochrony środowiska*, J. Ciechanowicz-McLean (red.), Warszawa 2009.
- Rakoczy B., [w:] Z. Bukowski, K. Czech, K. Karpus, B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Rakoczy B., [w:] Z. Bukowski, B. Rakoczy, K. Czech, K. Karpus, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz do art. 3*, Lex 2013.

- Rakoczy B., *Pojęcie środowiska w prawie polskim i prawie włoskim. Aspekty komparatystyczne*, „Studia Prawnoustrojowe” 2017, nr 37.
- Redelbach A., Wronkowska S., Ziemiński Z., *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1993.
- Rudnicki S., *Ochrona dóbr osobistych na podstawie art. 23 i 24 k.c. w orzecznictwie Sądu Najwyższego w latach 1985–1991*, „PS” 1992, nr 1.
- Rybicki Z. (red.), *Mała encyklopedia prawa*, Warszawa 1980.
- Skoczylas J.J., *Ochrona środowiska według przepisów o dobrach osobistych*, „NP” 1980, nr 7–8.
- Skoczylas J. J., *Odpowiedzialność cywilna za naruszenie obowiązku ochrony środowiska*, „Palestra” 1989, nr. 11–12.
- Skoczylas J. J., *Odpowiedzialność cywilna na podstawie ustawy – Prawo ochrony środowiska*, „PS” 2003, nr 4.
- Smólska-Korpala M., *Ochrona dóbr osobistych w świetle ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska*, „NP” 1981, nr 3.
- Szer S., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1967.
- Szpunar A., *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1979.
- Wereśniak-Masri I., *Prawo do czystego środowiska i prawo do czystego powietrza jako dobra osobiste*, „MoP” 2018, nr 17.
- Wojciszke A., *Katalog dóbr osobistych w świetle przepisów Konstytucji i kodeksu cywilnego*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2000, t. VII.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001.
- Woźniak M., *Naruszenie dóbr osobistych hałasem*, „PS” 2015, nr 6.
- Wróblewski J., *Aksjologiczne uwarunkowania tworzenia prawa*, [w:] *Zasady tworzenia prawa*, Warszawa 1989.
- Zubik M. (red.), *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, t. 2, Warszawa 2008.
- Żak M., *Komentarz do przepisów ustawy – Prawo ochrony środowiska, zmienionych ustawą z 24.02.2006 r. o zmianie ustawy – Prawo ochrony środowiska oraz niektórych innych ustaw (Dz.U.06.50.360)*, *Komentarz do art. 3*, Lex 2006.

Summary

Normative basis for the introduction of the concept of subjective right to live in a clean environment in the Polish legal order

Key words: subjective right to live in a clean environment, the right to a clean environment, environment, subjective rights, claims, personal rights, environmental protection.

The research objective of the article focuses on the question whether the regulations currently in force in the Polish legal order provide sufficient grounds to create the entitlements which constitute the content of the subjective right to live in a clean environment or, on the contrary, the existing legal norms are of a blanket nature and contain only the proclamation of the

will of the legislator as to the scope and manner of introducing such a subjective right on the basis of separate provisions in the future.

According to the author, the issue of deriving the legal foundation for the subjective right to live in a clean environment on the basis of the currently binding legal regulations cannot be assessed unambiguously. The existence of such a right is conditioned by the assumption that a clean environment possesses the values of a personal right within the meaning of Article 23 of the Civil Code, hence this is the source of creation and scope of this subjective right.

The author advocates the concept of subjective right to live in a clean environment which gradually, but consistently and increasingly, paves its way in the doctrine of law and jurisprudence. The concept provides a solution that is not without merit. Referring to a certain axiological sensitivity it provides for the civil law protection to previously insufficiently protected areas. Furthermore, it extends the freedom of the courts providing them with flexibility in assessing individual cases submitted to arbitration.

